

ISSN:1306-3111

e-Journal of New World Sciences Academy
2011, Volume: 6, Number: 2, Article Number: 4C0094

HUMANITIES

Received: November 2010

Accepted: February 2011

Series : 4C

ISSN : 1308-7320

© 2010 www.newwsa.com

Behiye Köksel

Gaziantep University

koksel@gantep.edu.tr

Gaziantep-Turkey

ORHON YAZITLARI'NDA KADIN

ÖZET

Orhon Yazıtları, sosyal kurumların en temel, en önemli parçası olan aile kurumu ve kadın konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Yazıtlarda hatunun adının kağanın adıyla beraber zikredilmesi, kadının toplum içerisindeki ve devlet yönetimindeki konumuna da işaret eder. Orhon Âbideleri'nde kadın aile içinde, kız evlat, kız kardeş, eş ve gelin konumuyla yer almaktadır. Cariye kavramı da sık sık geçmekle birlikte cariyelik müessesinin bulunduğu dair net bilgi yoktur. Orhon Âbideleri'nde kadın dinî-mitolojik bir kimlikle de karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk inanışında ve töresinde kağan yeryüzünde tanrının temsilcisidir. Tanrı onu görevlendirmiştir ve onun yardımcısıdır. Yazıtlara göre bu özellik sadece kağana değil, hatuna da aittir ve bu husus, metinde sık sık tekrarlanır. Kültigin Âbidesi'nde Bilge Kağan, babası kağanı ve annesi hatunu il veren tanrının, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye yücelttiğinden söz eder. Eski Türk tarihine ve kültürüne ışık tutan bir ayna olan Orhon Yazıtları, eski Türk kültürü hakkında bilgi veren destanlar ve diğer yazılı eserlerle bütünlük taşıdığı için bu makalede konu, özelde Orhon Yazıtları, genelde eski Türk kültürü çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Aile, Kültür, Destan, Orhon

WOMEN in ORHON LEGENDS

ABSTRACT

Orhon Legends present important knowledges about family institution and women which have been an important element of social institutions. In Legends the name of the khatun (wife of a khan) mentioned with khan. This points out the importance of the situation of women in the society and in the state administration. In Orhon Monument women in the family takes place are as a daughter, sister, wife and bride. Although the concept of concubine are mentioned frequently, but there is no clear information about concubine institution. In Orhon Monument, women are also appeared as a religious-mitologic identity. In the old Turkish belief and custom, khan represents God in the earth. God charged khan and helped him. According to legends, this specialty not only belongs to khan also belongs to khatun. This situation repeated frequently in the texts. In Kültigin Monument Bilge Khan describes such a situation God raises his mother and father in order to prevent abolish the name of the Turkish nation. Orhon Legends illuminate old Turkish history and culture. The subject of this study are hold properly in Orhon Legends, generally in old Turkish culture. Because Orhon Legends are integrated with epics and other literature which gives us some important information about old Turkish culture.

Keywords: Women, Family, Culture, Epic, Orhon

1. GİRİŞ (INTRODUCTION)

Eski Türklerin devlet idaresi, siyasî hayatı, töre ve gelenekleri, din ve inanışları hakkında kapsamlı bilgiler veren Orhun Âbideleri, o dönemdeki kadının siyasî ve sosyal hayattaki rolü, aile içindeki konumu, hatunların (hakanların eşlerinin) kutsî varlıkları hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Sosyal kurumların en temel ve en önemli parçası olan aile kurumunun temelini kadın teşkil eder. Eski Türklerde aile kurumu, son derece önemli hatta kutsî bir mânâ içeren kurumdu. Bu makale, Orhun Yazıtları'nda kadını, siyasî hayattaki, devlet yönetimindeki rolü, aile kurumundaki yeri ve dinî-mitolojik anlamı açısından incelemektedir.

Orhun Yazıtları bağlamında o zamanki Türk toplumunda kadının konumuna işaret eden kavram ve fikirler incelenirken sözlü gelenek mahsulleri de göz ardı edilmemelidir. İlk yazılı eser olmak bakımından büyük kıymet arz eden Göktürk Yazıtları her bakımdan eski destanlarla bütünlük içerisindedir. Bu yüzden Yazıtlarda kadının konumunu incelerken eski destanlarla bir bütünlük içerisinde değerlendirmeye çalıştık. Bu bağlamda o yüzyılların Türk toplumundaki kadının başlıca vasıfları şöyle belirlenebilir: Atlı-göçebe hayatın özellikleriyle uyumlu bir yapıya sahiptir. Dinî-mitolojik özellik arz eder. Devlet yönetimi içinde bir yere ve söze sahiptir. Aile kurumunun etkin ve önemli bir parçasıdır.

2. ÇALIŞMANIN ÖNEMİ (RESEARCH SIGNIFIANCE)

Bu makale, Türk kültürünün, tarihinin en temel kaynağı olan ve bu hususta en sağlam bilgiler, içeren Göktürk yazıtlarında kadın ve ona bağlı olarak aile konusunu ilk kez inceleyen bir çalışmadır. Türk kültürünün ilk yazılı âbidesi olan Orhun Yazıtları'nda kadın konusu bugüne kadar bağımsız bir çalışmanın konusu olarak incelenmemiştir. Orhun Yazıtları gibi Türk kültürünün temel kaynaklarından olan Divanü Lûgati't Türk, Dede Korkut Kitabı, Kutadgu Bilig gibi eserlerde kadın ve aile konusuyla alakalı incelemeler yapılmış, makaleler yazılmıştır.¹ Özellikle Dede Korkut Oğuznamelerinde kadın pek çok bağımsız çalışmanın konusu olmuştur. Bu makale Orhun Yazıtları'nda kadını inceleyen ilk müstakil çalışmadır.

¹Bu incelemelerin bazıları şunlardır: Mehmet Kaplan, "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın", Mehmet Kaplan'dan Seçmeler, Ank.,1988; Arife Gülsün, Divanü Lûgati't Türk'te Kadın ve Onun Dünyası, www.yenidenergenekon.com/-divan-i-lugatit,turkte-kadin, Adile Yılmaz Anıl, Kutadgu Bilig'te Kadın, http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/32-91-99.pdf,v.s. Metin Ekici, "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri", Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri, Ank.2000, s.123-138, Ali Torun, "Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkında Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler" Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2,S.3, s.139, v.s.

3. KONU (SUBJECT)

Eski Türklerin yaşantısı, örf ve adetleri, dinleri, inanışları, insan, ahlak, aile anlayışları gibi konularda bize bilgi veren çeşitli kaynaklar vardır. Türklerle ilgili ilk yazılı belgeler Çinliler başta olmak üzere yabancılar tarafından oluşturulmuştur. Türklerle ilgili Türkler tarafından yazılmış ve ayrıntılı bilgilere yer veren ilk kaynak Orhun Yazıtları'dır. Devlet yöneticilerinin hem de bir hesap vermesi niteliğinde olan Yazıtlar bu yönüyle tarafsız bir bakışla yazılmış olması bakımından da dikkate değer. Yazıtların bu önemine dayanarak incelenmesi her konuda olduğu gibi, bu konuda da en güvenilir kaynağın incelenmesi anlamına gelmekte ve konumuz açısından o dönemdeki kadının, aile ve toplum içindeki konumuyla ilgili sağlam veriler sunmaktadır. Orhun Yazıtları'nda kadın konusu öncelikle Yazıtlara dayanarak incelenmiştir. Yazıtlarda kadınla kadının devlet yönetimindeki rolüyle, aile hayatıyla alakalı kelimeler, kavramlar ve kadın konusundaki telakkileri içeren bölümler dikkatle gözden geçirilmiştir. Kadın ve onun önemli bir parçası olduğu aile kurumuyla ilgili tek bir sözcüğün bile bizim için aydınlatıcı olacağı göz önüne alınarak her kavram ve ifade üzerinde titizlikle durulmuştur.

4. BULGULAR VE TARTIŞMALAR (FINDINGS AND DISCUSSIONS)

• Kadının Devlet Yönetimindeki Rolü

Yazıtlarda kadının konumuyla alakalı en çarpıcı nokta siyasî hayattaki, devlet yönetimindeki rolüyle ilgilidir. Devlet yönetiminde rol alan kadın hatun unvanlı olup, hem siyasî, hem dinî mitolojik manada hususî yere ve nüfuza sahipti. Tarihi bilgiler, Çin elçilerinin kabulünde Göktürk hatunlarının hazır bulunduğunu, ayrı sarayları ve buyrukları bulunduğunu, devlet meclislerine katıldıklarını, hatta bunlar arasında devlet siyasetine yön verenlerin dahi bulunduğunu kaydetmektedir. (Kafesoğlu, 1994:257-258)

Eski Türk inanışında ve töresinde kağan yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisidir, Tanrı onu görevlendirmiştir ve onun yardımcısıdır. "Tanrı, Türk ulusu yok olmasın diye onun koruyucusu ve kağan vericisidir. Tanrı ile kağan arasında kağanın Tanrı buyruklarına uymasıyla ilgili Tanrı ile ulus arasında sürekli bir bağ vardır." (Yıldırım, 1998: 115) Yazıtlar şu felsefeyle başlar: "Tengri teg tengride olmuş Türk Bilge Kağan..." (Ergin, 1975: 66) (Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağanı; Kültigin Âbidesi, Güney cephesi). Kağanın Gök Tanrıyla benzerliğine işaret eden bu ifade Bilge Kağan Âbidesi'nde de benzer biçimde geçer. Eski Türklerin yöneticilerine atfettiği bu kutlu özellik, Âbidelere göre sadece kağana değil, hatuna da aittir ve bu, metinlerde sık sık tekrarlanır. Kağan ile hatunun adı birlikte geçer. Kültigin Âbidesi'nde Bilge Kağan, babası kağanı ve annesi hatunu il veren Tanrının, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye yücelttiğinden söz eder. Bilge Kağan Âbidesi'nde de Tanrı'nın, İlteriş Kağan'la İlbilge Hatun'un tepesinden tutup yukarı kaldırdığından bahsedilir. Hatunun da kağan gibi Gök Tanrıdan kut alması ona verilen değeri göstermektedir.

Türk milletinin adının sanının yok olmaması kağana ve hatuna bağlıdır. Türk tanrısı her ikisini de yüceltmektedir. Devletin devamı, ilin, törenin düzeni hakana ve hatuna bağlıdır:

"Türk budunug atı küsi yok bolmazun tiyin kangım kaganıg ögüm katunug kötürmiş tengri il birigme" (Ergin, 1975: 81) (Türk milletinin adı sanı

yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükselten tanrı... Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi)

"Tengri Türk budun atı küsi yok bolmazun (tiyin özümün ol tengri kagan olurtdı erinç." (Ergin, 1975: 71) (Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o tanrı kağan oturttu tabii. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi)

Gökalp'in eski Türk devlet geleneğinde hatunun rolüyle ilgili verdiği bilgiler konumuza ışık tutar niteliktedir: "Devletin umumî velayeti hakan ve hatunda beraber bulunurdu, bu sebeple hakan emrediyor ki tarzında başlayan emirnameler muta olmazdı, muta olmak için mutlaka 'Hakan ve Hatun emrediyor ki...' tarzında başlaması icap ediyordu. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Kadın, harpte, siyasî meclislerde, şölenlerde, avda mutlaka beraber bulunurdu." (Gökalp, 1976: 323)

Muhtemelen Gökalp'in bu düşüncelerine de kısmen kaynaklık eden İbni Batuta Seyahatnamesi'nde kağan bulunmadığı zamanlarda elçileri, konukları ağırlayan, onlara şölenler ve kıymetli hediyeler veren hatunlardan uzun uzun bahis vardır. Bu tören ve şölenlerde hatunun yeri belli idi. Hakan sağda, hatun solda oturur, elçiler bu şekilde ikisinin birden huzuruna çıkarlardı. (Gültepe, 2008: 180)

"Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda katlı... Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı." . (Ergin, 1975: 72) (Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine Kül Tigin er adını aldı. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi) Kağan uçmağa varmıştır, devlet hatunudur. Bu ifade hatunun devlet yönetimindeki rolüne işaret etmektedir. Burada adı geçen hatun, özel bir konuma sahiptir. Soyludur, hükümdar, bey sülalesinden gelmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Dirse Han eşine "Han kızı" diye hitab eder. Dirse Han'ın hatununun, oğlu Boğaç'ın dönmediğini görünce Dirse Han'a söylediği sözler içerisinde babasının han olduğu, istediği zaman babasının katından asker ve hazine alabileceği tarzında ifadeler geçer (Ergin, 1989: 87). Anlaşılan odur ki bu hanımlar soyluluk ve güç bakımından özel bir yere sahiptiler. Ögel, kağanın bu hanımlarından 'baş-hatun' diye söz eder. Kağanın bu özelliklere sahip hatununun yanı sıra Çin prenseslerinden eşleri veya başka boy ve soylardan kadınları olabilirdi. Bunlar kuma ya da cariyeye konumundaydılar. Yönetime iştirak eden, kağandan sonra tahta geçecek olan veliahtın annesi olan hatun, soylu ve Türk olmalıydı. Göktürk tarihindeki şu bilgi bu konuyu aydınlatır niteliktedir: Göktürk hakanı Mo-Han'ın (553-572) birinci hatunundan hükümdarlığa ehil bir oğlu yoktu. Diğer hatunlarından birinden olan oğlu Taloiben (Tarban) cesur ve teşkilatçıdır ama annesi yeterince soylu değildir. Bu yüzden Mo-Han'ın yerine küçük kardeşi Tabo tahta geçmiştir (Ögel: 448).

Türk kültüründe prenses dahi olsalar Çinli hanımların çocukları tahta geçemediğine dair bir başka örnek de Mete ve Teoman'ın mücadelesidir. Mete ile Teoman'ın mücadelesini Türk mitolojisi bu soyluluk meselesine bağlar. Mete'nin, Teoman'ın soylu hatunundan doğan oğlu olmasına ve tahta geçecek güç ve yeteneği taşımasına rağmen, Teoman (Tuman), yeterince soylu olmayan hanımı Yensih'ten olan küçük oğlunu tahta geçirmeye çalışmış ve Mete, babasına bu yüzden savaş

açmıştı.² Türk düşüncesi babasını öldüren Mete'ye hak vermiş, töreye aykırı davrandığı ve hükümdar soyunda bozulmaya sebebiyet verecek davranışta bulunduğu için Teoman'ı (Tuman) suçlu bulmuştur.

İşte Göktürk Âbideleri'nde adı kağanla birlikte zikredilen hatun, bu özellikleri taşıyan hatundur.

• **Birden Fazla Hanımla Evlenme, Cariyelik**

Orhun Yazıtlarında birden fazla kadınla evlenmeye dair bir bilgi yoktur. Yazıtlar bize kesin ve net biçimde tek hatunun varlığından bahseder. Tarihi kaynaklar birden fazla hanımla evlenmeden ve bilhassa Çin prenseslerinden bahsetmekle birlikte Orhun Yazıtları gibi eski destanlarda ve Dede Korkut'ta da tek eşlilik görürüz. Uygurca Oğuz Destanı'nda Oğuz'un evliliğini, -yerin ve göğün hakimi olma yolundaki mitolojik düşünceyi temsil etmesi sebebiyle- konumuz dışında tutarak İslami dönemdeki Oğuznamelere dikkatimizi yöneltiyoruz. Reşidüddin'de ve Şecere-i Terakime'de kaydedilen Oğuznamelerde Oğuz 3 defa evlenmiş gibi görünmekle birlikte aslında ilk ve ikinci evliliğini yaptığı amcası kızları ile fiilen evlenmemiş, küçük amcasının kızı Müslümanlığı kabul ettiği için sadece onu zevceliğe kabul etmiştir. Oğullarının annesi, hem de soylu olan bu hanımdır.

Eski Türklerde kadın birçok eski kültürde olduğu gibi tabu olmayıp kutsal bir konumdadır. Gökalp'e göre eski Türklerde harem ve tesettür olmaması kadının tabu olarak görülmeşiğine bağlıdır. (Gökalp, 1976:322)

Orhun Yazıtlarında cariyeye, hizmetkâr anlamına gelen küng kelimesi geçmekle birlikte kağanın, cariyeleri olduğuna dair bilgi yoktur. Kültigin Âbidesi'nde bu kavramın savaşta esir düşmeyi ifade ettiğini görürüz. Bu Âbidede, hatunun, diğer hanımların, kızkardeşlerin, gelinlerin cariyeye olmasından duyulan korku ön plandadır. Yenilmek, zayıf düşmek sonucu ortaya çıkacak olan böyle bir durum büyük bir tehlike olarak tasvir edilir: "Öğüm katun ulayu öğlerim ekelerim kelingünüm kunçuyıların bunça yime tirigi küng boldacı erti, ölügi yurtda yolta yatı kaldaçı ertigiz. Kül Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz." (Ergin, 1975: 75) (Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariyeye olacaktı, ölenler yurtda yolda yatıp kalacaksınız. Kül Tigin olmasa hep ölecektiniz. Kül Tigin Âbidesi, Kuzey cephesi)

Aşağıdaki metin alıntılarında kavram, kul kavramı ile birlikte geçmektedir ki bu kullanımların cariyelik müessesesiyle alâkası yoktur. Yenilmek ve esir düşmek anlamıyla karşımıza çıkar. Küng kelimesini Ergin ve Eski Türkçe sözlükler, cariyeye, halayık, hizmetçi anlamıyla karşılamaktadır. Küngedmek kelimesi de cariyeye, halayık, hizmetçi olmak anlamlarıyla karşılanmıştır. Yazıtların bütünlüğü içinde düşünüldüğünde bu kavramın daha sonraki yüzyıllarda Osmanlıda karşımıza çıkan cariyelik kurumu ile uzaktan yakından ilgisi olmadığı görülür.

²Bu bilgi Türk mitolojisi hakkında metinlere ve bilgilere yer veren pek çok eserde mevcuttur.Örnek olarak: Cemal Anadol, Tarihe Hükmeden Millet Türkler, Bilge Karınca yay., İst.2006,s.570-571, Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, TTK yay., Ank.1998,s.6-8

Kafesoğlu'na göre küng kelimesi ile çoğu yerde birlikte kullanılan ve Yazıtlarda 14 yerde geçen kul kelimesiyle kastedilen bazı siyasî ve medenî hakların kaybedilmesi, esaret manasındadır. "Esasen köle kelimesi eski Türkçe metinlerde geçmez. Kitabelerde görülen kün/küng (cariye) sözü de Çince'dir(kü'en)" (Kafesoğlu, 1994: 226-227)

Görülen odur ki küng sözünü yalnız değerlendirmeyip birlikte kullanıldığı kul sözüyle değerlendirmek daha yerinde olur. Bu durumda cariyelik müessesesi değil, savaş esiri olma anlamını taşıdığı net olarak anlaşılır:

"Yiti yüz er bolup (ilsiremiş kağansıramış budunug küngetmiş kulatmış budu)nug" (Ergin, 1975: 79) (Yedi yüz er olup ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, cariyelik olmuş, kul olmuş milleti... Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi)

Yenilgiler ve esaret durumunda kızkardeşlerin, gelinlerin cariyelik olarak kul olmalarından üzüntü ve endişeyle bahsedilir. Bir kağan hata yaptığı, savaşta kaybettiği zaman milletin kul, kadınların cariyelik olmasından üzüntüyle bahsedilir.

Aşağıdaki ifadede kelime savaşta elde edilen ganimetler arasındaki kadınları kapsayan bir mana taşımaktadır. Yazıtlardaki genel kullanılışına uygun bir anlam içermektedir:

"Bars beg erti Kağan atıg bunda biz birtimiz. Singilim kunçuyug birtimiz. Özi yazındı, kağanı ölti, budunu küng kul boldı. (Ergin, 1975: 80) (Bars bey idi. Kağan adını burada biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti cariyelik, kul oldu. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi)

• **Hatun için Cenaze Töreni**

Göktürk Yazıtları eski Türklerin yas törenleri ve ölüm karşısındaki tavırları hakkında geniş bilgiler içerir. Kül Tigin Yazıtında Bilge Kağan'ın, kardeşi Kül Tigin'in vefatıyla ilgili olarak ayrıntılarıyla tasvir ettiği bir yuğ töreni vardır. Detayları Kül Tigin'in vefatı ile ilgili olan kısımdaki kadar geniş verilmese bile hatunun vefatı üzerine de yas töreni tertip edildiği anlatılmaktadır. Bu eserde bahsedilen âdet ve merasimler arasında gerek metinlerdeki değinilme sıklığı, gerekse detaylı tasvirleri açısından en dikkati çeken adet olan ölüm ve yas törenleri ilk bakışta sadece kağanlar için yapılmış gibi görünmekte ise de Tonyukuk Âbidesi'nde hatun için yapılacak bir cenaze töreninden bahsedilmektedir. "Ol sabıg eşidip kağanım ben ebgerü tüşeyin tidi. Katun yok bolmuş erti. Anı yoglatayın tidi." (Ergin, 1975: 95) (O sözü işitip, kağanım, ben eve ineyim dedi. Hatun yok olmuştu. Ona yas töreni yaptırayım, dedi. Tonyukuk Âbidesi, Kuzey cephesi) Eski Türk kültürüne yas geleneklerine ait elimizde az çok ayrıntılarını bildiğimiz tasvirler Hun hükümdarı Attila ve Saka kahramanı Alp Er Tunga gibi önemli hükümdar-kahramanlarla alakalıdır. Onlarda olduğu gibi hatun için de yas töreni yapılması onun devlet hayatındaki rolüne işaret etmektedir.

• **Kadının Dinî-Mitolojik Kimliği**

Orhun Âbideleri'nde kadın, devlet yönetimindeki ve aile hayatındaki rolünün yanı sıra dinî-mitolojik bir kimlikle de karşımız çıkmaktadır. Kül Tigin Âbidesi'nde hatunun Umay'a benzediği, Umay gibi olduğu ifade edilir.

"Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda katlı... Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı." (Ergin, 1975: 72) (Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine Kül Tigin er adını aldıç. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi) Hatunun, onun gibi olduğu ifade edilen Umay Türk mitolojisinde hamî ruhlardandır. Başlangıçta daha geniş bir işleve sahip olan Umay daha sonra sadece kadının, çocuğun ve ailenin koruyucusuna dönüşmüştür. Umayın bu işlevi o kadar etkili ve uzun süreli olmuştur ki günümüzde dahi izlerini bulmak mümkün olmaktadır. Yazıtlarda Umayın adı, gök tanrıyla ve mukaddes yer-su ile birlikte geçmektedir: "Tengri Umay ıduk yer sub basa birti erinç" (Ergin, 1975: 96) (Tanrı, Umay, ilahe, mukaddes yer, su, üzerine çöküverdi herhalde. Tonyukuk Âbidesi, ikinci taş, Batı cephesi)

Umay'ın kut verme özelliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar Yazıtlarda adı geçen Umay'ın dişilik fonksiyonu daha sonra kazandığı dişî ruh fonksiyonu kadar belli olmasa da hatunun Umay'a benzetilmesi geri planda mitolojik ananın dişilik özelliğini kendi üzerine almış olduğunu da göstermektedir. Hatunun benzer olduğu Umay, çocukları koruyan, hamile kadınlara ve zor doğum sırasında doğum yapan kadınlara yardım eden dişî ruh olup, kelime kimi zaman ana rahmi manasında da karşımıza çıkmaktadır. (Bayat, 2007: 70) Hatunun, ilahe Umay'a benzetilmesi, hatunda koruyuculuk, kutsallık, üretkenlik gibi kutsî özelliklerin bulunduğu inanıldığını göstermektedir. Kağan nasıl Gök tanrının temsilcisi ise hatun da âdeta Umay'ın yeryüzündeki temsilcisi gibidir. "Türk'ün babası gök, anası yerdir. Ruhü bu iki kuvvetin çiftleşmesinden doğmuştur... Türkmen'in aslî içtimai hayatında harem, zühtün, köle ve istifraş hayatının, pederşahî teşkilatın hiçbir mevkii yoktur. Oğuz Gök Tanrının timsalidir. Gök Tanrı atadır. Uz ve yahşidir. Halbuki Oğuz'un karısı "yağız yer" in timsalidir. Burada "atam gök, anam yer" akidesi vardır. Yani Türkmen iki mâbudun aile direği olduğuna kanidir. Oğuz töresince hakan kadar hatunun, bey kadar begümün de mevkii ve nüfuzu vardı." (Ülken, 2003: 55) Türk mitolojisinde göğün oğlu olan Oğuz'un yerin kızıyla evlenmesi, göğün ata, yerin anayı temsil etmesi, sosyal yaşantıda da uzantısını göstermektedir. Birçok milletin mitolojisinde olduğu gibi Türk mitolojisinde de doğurganlık özelliği sebebiyle kadının önemli bir yere sahip olduğu, yine üretkenliği sebebiyle yerin dişî olarak temsil edildiği görülür.

Hatunun, kutunu Umay'dan almış olması, devlet idaresindeki konumunu biçimlendirir: "Kangım kağan uçdukda inim Kül Tigin yiti yaşda katlı... Umay teg ögüm katun kutınga inim Kül Tigin er at buldı." (Ergin, 1975: 72) (Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Kül Tigin yedi yaşında kaldı... Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı. Kül Tigin Âbidesi, Doğu cephesi) Kutunu Umay'dan alan ve ona benzeyen hatun, bu kutla Kül Tigin'i dünyaya getirmiştir. Umay'ın genel işlevi bağlamında Kül Tigin'in erkeklik adını elde etmesi onun sayesinde olmaktadır. "Dede Korkut'ta görülen bir erkeğin adının sonradan yararlılık ya da kahramanlık gerektiren bir iş yaptıktan sonra konulması geleneğinin eski bir şeklini görüyoruz. Çünkü burada erkeklik adı bir şaman ya da ozan sayesinde değil Umay sayesinde elde ediliyor. (Çoruhlu, 2006: 40) Bu ifade hatunun hem siyasî, hem de dinî-mitolojik kimliği olduğunu bir arada ifade etmektedir. Kağan uçmağa gitmiştir, Kül Tigin yedi yaşındadır. Devletin, ilin, törenin sahibi hatundur. Ancak bu

sahipliği, hem taşıdığı dinî-mitolojik güçle, hem de soy soplâ ilgili özelliğiyle alakalıdır.

Hatun, sadece Umay'a benzemekle dinî-mitolojik vasfını kazanmaz. O da kağan gibi Türk tanrısından kut almıştır: "Üze Türk tengrisi ıduk yiri subu ança itmişl erinç. Türk budun yok bolmazun tiyin budun bolçun tiyin kangım İltirş kaganıg ögüm İlbilge Katunug tengri töpüsünde tutup yügerü kötürti erinç." (Ergin, 1975: 79) (Yukarıda Türk tanrısı, mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi). O da kağan gibi Türk milleti yok olmasın diye tanrı tarafından kutsanmıştır. O, diğer insanlardan farklı bir yerde, göğün tepesinden tutup kendisini kaldırdıkları yerdedir. Kültigin Âbidesi'nde de Bilge Kağan, babası kağanı ve annesi hatunu il veren Tanrının, Türk milletinin adı sanı yok olmasını diye yücelttiğinden söz eder.

Uygurca Oğuz destanında Oğuz'un annesi Ay Kağan'dır. Bilindiği gibi Uygurca destan, eski destana Manihesit bir biçim vermeye çalışmıştır. Ay kültü Budist-Maniheist anlayışı temsil etmektedir. Oğuz'un annesinin adının Ay Kağan olması ile ilgili çeşitli yorumlar yapılmış, görüşler ileri sürülmüş olmakla birlikte konumuzla ilgili tarafı kutsiyet taşımasıdır ki Göktürk Yazıtlarında da hatun Gök Tanrı'dan kut almış olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk mitolojisinde anneden gelen kutsiyet özelliği birkaç yerde karşımıza çıkar. Oğuz'un annesinin adının Ay Kağan olması ve Oğuz'un evlendiği kızların Gök Tanrı dinî sistemi içinde dinî-mitolojik varlıklar olmaları, bu kızlardan Oğuz ülkesini yönetecek oğulların doğması bunu gösterir. Oğuz'un annesinde kağan unvanının bulunması da dikkate değer başka bir husustur.

• Kadının Aile İçindeki Rolü ve Aile İlişkileri

Orhun Âbideleri'nde kağan ailesinin tasviri geniş yer tutar. Aile ilişkileri önemlidir, aile fertleri arasında sıkı bir bağ vardır, kararlar müşavere ile alınır. Aile içinde mücadeleye, çekişmeye rastlanmaz, birlik, beraberlik vardır. Bu yazıtlar daha evvelki kağanların hatalarını anlatarak onlardan ders alma ana fikrinin etrafında şekillenmekle birlikte onlara karşı duyulan vefa duygusunu da hissettirmektedir. Aile fertleri, güç birliği içindedirler ve birbirlerine sevgi ile bağlıdırlar. Bilge Kağan Âbidesi'nde Kağan amcası ile birlikte doğuda Yeşil nehre, Şantung ovasına, batıda Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettiklerini ve neticede illiyi ilsizleştirdiklerini, kağanlıyı kağansızlaştırdıklarını, dizliye diz çöktürdüklerini, başlıya baş eğdirdiklerini söyler. (Ergin, 1975: 37)

Bilge Kağan, amcası zor durumda kaldığında kardeşi Kül Tigin ile ona yardıma gider. Kardeşler arasındaki sevgi bağını gösteren en güzel örnek ise Kültigin Âbidesi'ndedir. Bilge Kağan, kardeşi Kül Tigin'in ölümünden duyduğu üzüntüyü son derece derin bir teessürle anlatır. Halini "görür gözüm görmez, bilir aklım bilmez gibi oldu" sözleriyle tasvir eder. Kardeş katli ve benzeri durumlar akıllarının ucundan dahi geçmez. Bilge Kağan kardeşi Kül Tigin ile devlet işlerini müşavere ederek yürütür.

Aile fertlerini ifade eden bir hayli kelime vardır:³ Atı: yeğen, çıkan: yeğen, halazade, teyzezade, eçi: amca, ağabey, eçü: ecdat, ata, büyükbaba, ini: küçük kardeş, kang: baba, kelin: gelin, kız: kız evlat, oğul: oğul, çocuk, evlat; ög: anne, üvey anne; singil: küçük kız kardeş; taygun: tay, çocuk, torun; yigün/yegün: yeğen, küçük kardeş; yotuz/yutuz: kadın, zevce; yurç: kayın birader.

Orhun Yazıtları ön plandaki anlamıyla kağanın hesap vermesi, geçmişte yapılan hataların anlatılması suretiyle bunlardan ders alınmasının sağlanması mesajlarını içermekle beraber bu mesajlarla iç içe geçmiş biçimde hükümdar ailesinin bağlılığı, ilişkileri, soy-sop, seciye konusundaki hassasiyetleri, aile kurumuna verdikleri önem gibi hususları da göz önüne sermektedir.

Yazıtlarda ailenin bir ferdi olarak kadın anne, eş, kız kardeş, gelin rollerinde karşımıza çıkar. Birden fazla yerde anam hatun, analarım ifadeleri geçmektedir. Yazıtlarda geçen birkaç özel isimden birisi İlbilge Hatun'dur. Bu rollerin tamamında kadın, saygı ve sevgi bağı ile ailenin diğer fertlerine bağlıdır. Hükümdar ailesinin en büyük çabalarından birisi bu kadınların küng olmaması içindir.

• Evlenme Töreni

Yazıtlar bize evlilik merasiminin bulunduğunu da göstermektedir: "...Türgiş kaganka kızımın... ertingü ulug törün alı birtim. Türğiş kagan kızın ertingü ulug törün olguma alı birtim. ...ertingü ulug törün alı birtim." (Ergin, 1975: 89) (Türgiş kağanına kızımı... fevkalade büyük törenle alıverdim, Türğiş kağanının kızını fevkalade büyük törenle oğluma alıverdim. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi) cümleleri bize ihtişamlı düğün törenleri hakkında bilgi vermektedir. Dede Korkut Oğuznamelerinde evlilik törenleriyle ilgili sahneler ayrıntılı biçimde verilir. Bu Oğuznamelerden anladığımıza göre kız isteme, söz kesme, kalın (başlık), çehiz, ok atmak suretiyle gerdek çadırını belirleme, kız ve erkek tarafı arasında hediyeleşme, düğün yemeği, düğün töreni gibi adetler mevcuttur. Divanü Lugati't Türk'te de çeşitli konu başlıkları altında evlilik geçitinin aşamaları ayrıntılarıyla anlatılmıştır. Bu konuyla alakalı araştırmalar mevcuttur. Yazıtlarda siyasî maksatlı evlilikler yapıldığı da anlaşılmaktadır. Yukarıda kağan, Türğiş kağanına kendi kızını verdiğini ve onun kızını da oğluna aldığını belirtmektedir. Bars adlı beye de hakan, kız kardeşini vermiştir. Anlaşılan odur ki bu evlilik Bars adlı beyin kontrolünü tutmak içindir. "Bars beg erti Kagan atıg bunda biz birtimiz. Singilim kunçuyug birtimiz. Özi yazındı, kağanı ölti, budunu küng kul boldı". (Ergin, 1975: 80) (Bars bey idi. Kağan adını burada biz verdik. Kız kardeşim prensesi verdik. Kendisi ihanet etti, kağanı öldü, milleti carıye, kul oldu. Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi) İhanet ettiği anlaşılan Bars adlı beye hem kağanlığı, hem kız kardeşlerini vermişlerdir.

Oğuznamelerde erkek evlat öncelikle tercih edildiği geri planda anlaşılabilir hem kız, hem de erkek evladın talep edildiği anlaşılır. Bunun en güzel örneği Dede Korkut Oğuznamelerinde Bamsı Beyrek boyu'ndadır. Bayındır Han'ın meclisinde Pay Püre Beg, bir oğlu olmadığı

³Kelimelerin karşılığı için şu eserin sözlük kısmına başvurulmuştur: Muharrem Ergin, Orhun Âbideleri, İst. 1975 .

için ağlayıp beylerin Allahu Teala'ya el açıp dua etmelerini ister. Orada bulunan Pay Piçen Beg de beylerin Allahu Teala'ya el açıp kendisine de bir kız evlat vermesi için dua etmelerini ister. Hem erkek, hem de kız evlat talep edilmektedir.

"Beglik urı oglingın kul kıldığ. İşilik kız oğlungun küng kıldığ" (Ergin, 1975: 81) (Beylik erkek evladını kul kıldın. Hanımlık kız evladını cariye kıldın.) (Bilge Kağan Âbidesi, Doğu cephesi) Bu metinde görüldüğü gibi oğul kelimesinin hem kız hem de erkek evlat için kullanılması dikkate şayan olup ifade, kız ve erkek evlat arasında önemli bir fark olmadığını da göstermektedir. Oğul ve kız arasında ayrımın olmadığına dair bilgi Kutadgu Bilig'te de karşımıza çıkar: "Yime yakşı aymış bu Türk buyrukı/ Körür köz yarukı ogul kız okı (Arat, 1979: 133) (Bir Türk veziri çok güzel söylemiş, oğul-kız gören gözün nurudur. Kutadgu Bilig'te oğul-kız kelimeleri çok yerde birlikte geçer. (Anıl, ziyaret tarihi:31.01.2011:

http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/32-91-99.pdf)

Yazıtlarda kısa ama net çizgilerle değinilen Türk kadınının konumu o dönemin sözlü eserleriyle bütünlük taşımaktadır.

5. SONUÇ (CONCLISION)

Türk kültürünün yazıldığı dönemine ışık tutan bir ayna olan Orhun Âbideleri'nde kadın, devlet yönetimindeki ve aile içindeki önemli konumuyla ve dinî-mitolojik bağlamda kutsî özelliğiyle dikkati çekmektedir. Böylesine önemli bir sosyal ve siyasî konumasahip olan kadın, Anadolu sahasında Osmanlı medeniyeti döneminde sosyal hayat içinde kaybolmuş veya geri planda kalmıştır. Orhun Yazıtları döneminde sosyal-siyasî, ailevî konumuyla toplumda, yönetimde ve ailede söz sahibi ve önemli olan Türk kadınının daha sonraki yüzyıllarda, hem sosyal hayatta, hem siyasî hayatta kendini son derece olumsuz koşullar içinde bulduğunu görürüz. Orhun yazıtları dönemindeki Türk kadınının konumuna dikkat edilmesi, hem kendi dönemini, hem de daha sonraki yüzyıllarda Anadolu sahasında kadınının uğradığı olumsuz koşulların sebep-sonuç ilişkilerini aydınlatması bakımından önemlidir.

Eski Türk kültürü kahramanlık toplumdur, edebiyatı da bir destan edebiyatıdır, o dönemin atlı göçebe hayat şartlarına uygun bir yapıdadır. Yazıtlar, atlı-göçebe hayat şartlarının yaşandığı dönemlerin eseri olmakla birlikte burada ele alınan kadın, bilhassa devlet hayatı içindeki konumuyla ön plana çıkar. Bunun en önemli sebebi, bu Yazıtların, Göktürk Hakanlığı'nın 8. yüzyılında yönetimde bulunan yöneticiler ve kağan ailesi tarafından yönetim hakkında yazılmış olmalarıdır.

Orhun Yazıtları ön plandaki anlamıyla kağanın hesap vermesi, geçmişte yapılan hataların anlatılması suretiyle bunlardan ders alınmasının sağlanması mesajlarını içermekle beraber bu mesajlarla iç içe geçmiş biçimde hükümdar ailesinin bağlılığı, ilişkileri, soy-sop, seciye konusundaki hassasiyetleri, aile kurumuna verdikleri önem gibi hususları da göz önüne sermektedir.

KAYNAKLAR (REFERENCES)

1. Arat, R.R. ve Yusuf, H.H., (1979). Kutadgu Bilig. Ankara: TDK Yay.
2. Anadol, C., (2006). Tarihe Hükmeden Millet Türkler, İstanbul: Bilge Karınca Yay.

3. Anıl, A.Y., (2011). Kutadgu Bilig'te Kadın,
http://www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/32-91-99.pdf
(Ziyaret tarihi Ocak)
4. Bayat, F., (2006). Oğuz Destan Dünyası, İstanbul: Ötüken Yay.
5. Bayat, F., (2007). Türk Mitolojik Sistemi 2, İstanbul: Ötüken Yay.
6. Çandarlıoğlu, G., (1977). Türk Destan Kahramanları, İstanbul: And Yay.
7. Çoruhlu, Y., (2006). Türk Mitolojisinin Ana Hatları, İstanbul: Kabalcı Yay.
8. Duran, H., (2004). Burla Hatun'dan Terken Hatun'a, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Ankara: Kış, S.32
9. Ergin, M., (haz.), Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime, Türklerin Soy Kütüğü,1001 Temel Eser.
10. Ergin, M., (1975). Orhun Âbideleri. İstanbul: Boğaziçi Yay.
11. Ergin, M., (1989). Dede Korkut Kitabı, Ankara: TDK yay.
12. Ekici, M., (2000). "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri". Ankara: Uluslar arası Dede Korkut Bilgi Şöleni Bildirileri.
13. Gültepe, N., (2008). Türk Kadın Tarihine Giriş, İstanbul: Ötüken Yay.
14. Gülsün,A., (2011). Divanü Lûgati't Türk'te Kadın ve Onun Dünyası.
www.yenidenergenekon.com/-divan-i-lugatit-turkte-kadın (Ziyaret tarihi: Ocak 2011)
15. Günay, G., (1998). Manas Destanı'ndaki Kadın Adlarıyla İlgili Bir Deneme, Ankara: Dursun Yıldırım Armağanı.
16. Güngör, Ş., (2000). Dede Korkut Hikayelerinde Kocalarını Güç Durumdan Kurtaran Kadınlar, Kadın/Women, C.II, S.25
17. Kaplan, M., (1988). Mehmet Kaplan'dan Seçmeler, "Dede Korkut Kitabı'nda Kadın", Ankara: KTB Yay.
18. Mahmud el Kaşgârî., (2005). Divanü Lûgati't Türk, İstanbul: Kabalcı Yay.
19. Sakaoğlu, S. ve Duymaz, A., (2002), İslamiyet Öncesi Türk Destanları, İstanbul: Ötüken Yay.
20. Sevinç, N., (1987). Eski Türklerde Kadın ve Aile, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
21. Ögel, B., (1998). Türk Mitolojisi, Ankara: TTK yay.
22. Toman, H., (2000). "Anadolu Sahası Türk Halk Hikayelerinde Kadın", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde, Niğde Üniversitesi.
23. Torun, A., "Dede Korkut Destanlarında Kadın Hakkında Telakkiler ve Bunun Eski Türk Kültüründen Taşındığı İzler" Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.2,S.3
24. Uraz, M., (2001). Türk Mitolojisi, Hera Yay.
25. Ülken, H.Z., (2003). Anadolu'nun Dinî Sosyal Tarihi, Ankara: Kalan Yay.
26. Yıldırım, D., (1998). Türk Bitiği, Ankara: Akçağ Yay.
27. Yılmaz, A.A., "Kutadgu Bilig'te Kadın", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S.32